

МАСКУЛІННІСТЬ ТА БАТЬКІВСЬКА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ

Тетяна ЗЕЛІНСЬКА

Copyright © 2003

Суспільна проблема: реконструкція консервативно-патріархальної гендерної ролі чоловіка на засадах андрогінії сприяє подоланню батьківської амбівалентності, котра гармонізує відносини у системах “батько – дитина”, “чоловік – жінка”, “батько – дитина – мати”, “чоловік – суспільство”.

Мета статті – обґрунтувати актуальність проблеми маскулінного гендерного конфлікту та проявів батьківської амбівалентності.

Авторська ідея. Маскулінний гендерний конфлікт супроводжується високим рівнем батьківської амбівалентності, яка проявляється в депресії, нав'язливості, істерії, шизоїдності. Батько, котрий свідомо ототожнює себе з андрогіністю, швидко інтегрує амбівалентні суперечності у позитивне ставлення до дитини і сам розвивається збалансовано, гармонійно. Тоді батьківська амбівалентність не зникає, а функціонує на низькому рівні, що дає змогу чоловікові відповідально приймати рішення в різних життєвих ситуаціях.

Сутнісний зміст: взаємозалежність гендерних ролей репрезентує реконструкцію маскулінності-фемінності на засадах андрогіності як гармонійну, конкордантну; маскулінний гендерний конфлікт і батьківська амбівалентність взаємопов'язані і трактуються в контексті сучасних гендерних досліджень; проаналізовані не лише жіночі, а й чоловічі проблеми сприяють більш динамічному процесу реконструкції консервативних гендерних ролей.

Ключові слова: андрогінія, алекситимія, аттитюди батьківської ролі, батьківська амбівалентність, гомофобія, компульсивна поведінка, гендерно-рольовий конфлікт, дискордантні види амбівалентності (депресивний, нав'язливий, істеричний, шизоїдний), маскулінність, норма непохитності чоловіка, норма статусу чоловіка, патріархальна гендерна роль, фемінофобія.

В останній третині ХХ століття криза гендерного порядку стала викликати невдоволення як чоловіків, так і жінок. Поряд із “жіночим питанням” сьогодні можна констатувати появу особливого “чоловічого питання”. Одні автори вбачають проблему в тому, що чоловіки, як гендерна група, відстають від вимог часу, не відповідають імперативам нової епохи і підлягають перебудові. Інші автори, навпаки, закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності повернути суспільство назад у спокійне минуле.

Взаємозалежна природа жіночих і чоловічих ролей полягає у тому, що зміни в одній з них неодмінно супроводжуються змінами в іншій [13]. Історично визнані визначення чоловічості й жіночості зберігають ситуацію, у якій чоловіки мають над жінками владу, керують їхнім життям. Щоб змінити ці непривабливі реалії, мало зосередитися лише на жіночій ролі, треба займатися і чоловічою соціальністю. Психологія практично ніколи не зверталася до специфічних переживань чоловіків, пов'язаних із їхньою гендерною приналежністю [9]. На

думку окремих авторів (Ш. Берн [2], І. Кон [15], Е. Форрестер [21]), варто вказати на такі причини, що підкреслюють актуальність вивчення психології сучасного чоловіка.

По-перше, чоловіки як соціальна група користуються інституціональними привілеями за рахунок жінок як іншої соціальної групи. Однак чоловіки можуть надати суттєву допомогу у здійсненні змін на державному рівні, що можна показати на прикладі США, котрі реалізують Програму позитивних дій (див. далі).

По-друге, за маскуліність, яка забезпечує чоловікам високий статус і привілеї, вони платять поверхневими міжособистісними стосунками, погіршенням стану здоров'я, передчасною смертю; до того ж спілкування із сильними жінками сприймається як загроза маскуліності.

По-третьє, існують чоловіки (і їх чимало), яким традиційна консервативна чоловіча соціалізація принесла приниження і другосортність; скажімо, вважається, що чоловіки за будь-яких обставин не можуть ні відкрито плакати, ні бути ніжними, ні виявляти слабкість, тому що ці властивості завжди були "фемінними".

Чоловічі психологічні якості здебільшого пов'язані з боротьбою за владу та її утримання. Акцент на індивідуальних рисах і редукція всієї проблеми лише до такого виховання, яке дозволяє чоловікам інтегрувати у собі інструментальні й експресивні ролі, означало б недооцінку численних чоловічих привілеїв, заперечення їхнього реального панування. Р. Айслер у книзі "Чаша й клинок" описує на прикладах минулого з історії людства моделі панування й партнерства жінок і чоловіків (мінойська культура на острові Крит). Авторка нагадує, що людство споконвічно розділене на дві рівновеликі половини – на чоловіків і жінок. І тільки у взаємодії цих величин на суспільному рівні знаходиться таємниця всіх часів і секрет успіху нашого майбутнього [1].

Р. Айслер метафорично назвала ці моделі взаємодії жінок і чоловіків – Клинок і Чаша. Тисячоліттями чоловіки вели війни і Клинок залишався чоловічим символом. Однак причина цього не в чоловічій природі, а передусім у соціальній системі, де ідеалізується сила, де чоловіче ідентифікується з насильством. Війни, політичні баталії чи підйом національних почуттів створюють попит на героїв – воїнів, і тим самим підвищують цінність "маскулінних" якостей. Тому зростання націоналізму й релігійного фундаменталізму в сучасному світі фактично підживлюють ідею панування чоловіків.

Важливо підкреслити, що прагнення жінки до рівності не означає безправ'я чоловіка. Скоріше це є попередньою умовою справжнього партнерства між чоловіками й жінками. Досягнення останнього, на думку Р. Айслера, дасть змогу розв'язати багато сучасних проблем (домашнє насильство над жінками і дітьми, алкоголізм, наркоманія, постійне напруження між представниками обох статей), якщо відмовитися від пошуку "козлів відпущення" – переслідування етнічних меншин, антисемітизму, жорстокого покарання й придушення волі будь-кого. Від того, як саме формуються відносини між жінками й чоловіками, залежить, яку форму приймуть всі інші людські взаємостосунки. Отож чоловіче прагнення привчити людську спільноту підсвідомо миритися з порушенням прав людини пояснює і те, чому побутує очорнення жінок як злих, нижчих, небезпечних. Навіть у Біблії, де жінку (Єву) звинувачують ні більше, ні менше, а в тому, що через неї людство у зародку було вигнано з Раю.

Проблема подолання патріархального характеру культури, руйнування існуючої гендерної системи соціальної диференціації людей сьогодні все більше усвідомлюється як нова глобальна проблема сучасності. Самоутвердження жінки нарівні з чоловіком в усіх сферах життя

вивільняє її могутні творчі сили, які, зі свого боку, змінюють поведінку чоловіка і створюють умови для широкого розвою демократії, цінностей паритетних взаємостосунків.

Щодо України, то тут склалася парадоксальна ситуація. Наша країна входить до п'ятірки держав з найвищим рівнем освіти серед жінок у світі. Але коли йдеться про участь жінок у прийнятті рішень, то тут Україна далеко позаду, і не лише в Європі. “Для українського суспільства, яке нібито відстає в розвитку та згодом повторює основні західні тенденції різноманітних соціальних процесів, – пише Т. Хома, – цей рух (фемінізм в Україні) залишається в зародковому стані, і поки що не видно його природного розвитку” [23, с. 21]. Перехід від тоталітарної системи до демократичної не тільки не покращив становище жінок, але, навпаки, істотно його погіршив. Банкіри, президенти корпорацій, директори підприємств, у руках яких опинилась не лише адміністративна влада, а й багатство, за незначним винятком, – чоловіки. Вітчизняні мас-медіа обрали для української жінки лише дві функції – домогосподарки та образ сексуальної служниці [11; 12; 16]. Варто погодитись із Т. Хомаю: “Ми (український народ) уже 10 років маємо те, за що боролись багато століть, – власну державу. Проте гендерна рівність чомусь не настала. І вагомих зрушень я теж не помічала... Не пригадую жодного резонансного виступу жіноцтва за свої права. Багато поважних жіночих організацій, які колись були оплотом національного відродження та об'єднаннями прогресивного жіноцтва, сьогодні працюють як гуртки крою та шиття й влаштовують Шевченківські вечори. Це ще раз підтверджує тезу про те, що жінки в Україні не хотіли чогось для себе, а домагалися винятково державності” [23, с. 26].

Бражаюче низький статус жінки в Україні є проблемою, яка виходить за межі добробуту жінок і стосується сприяння розвитку економіки держави

та плекання демократії. Відповідно до інтересів демократії вимагають, аби українки відвоювали своє законне місце у суспільстві. Безумовно, ментальність – річ, що не змінюється за кількадесят років. Але варто звернути увагу на подолання застарілих стереотипів про гендерні ролі у вихованні молоді, якщо декларується європейська орієнтація. Необхідна серйозна теоретична розробка гендерної проблематики, щонайперше у сфері соціалізації, культури, мас-медіа. Важливо дослідити сімейні відносини “мати – дитина”, “батько – дитина”, “мати – батько – дитина”. Тому особливої уваги потребують заклади освіти як доленосні структури гендерної соціалізації. Модель партнерства може виявитися єдиною умовою виживання для нас і для наших дітей. Відмовившись від неї, можемо залишитися без майбутнього. Слід пригадати шкільний і ВНЗівський курси “Етика і психологія сімейного життя”, які себе дискредитували саме тому, що їх теоретико-методологічні засади були пронизані патріархальними ідеями та ідеалами. І, мабуть, не випадково сучасному юнацтву цей курс є нецікавим. Скажімо, в західних країнах у вищих навчальних закладах читаються спецкурси з гендерної психології, а дослідження з цієї проблематики відносяться до пріоритетних [2; 27].

У контексті зазначеного розглянемо і проаналізуємо *конструкт маскулінності* детальніше. *Структура маскулінних рольових норм*, згідно з концепцією Д. Плека, залежить від трьох чинників. Перший пов'язаний з очікуванням, що чоловіки покликані завойовувати статус і повагу інших; другий – *норма непохитності*, котра вимагає від них розумової, емоційної і фізичної упевненості; третій – це очікування того, що кожний чоловік повинен уникати жіночих занять і видів діяльності як стереотипів [2, с. 167]. Аналізуючи складові маскулінності, будемо обговорювати їх у змістовому форматі проблеми батьківської амбівалентності (*лат. ambo – обидва і valentia –*

сила, міць). Остання являє собою рису особистості, котра виявляється в суперечливій єдності протилежних думок, почуттів, дій [12].

Норма статусу чи “ринкова мужність” визначається величиною заробітку чоловіка та його успіхами у професійній діяльності. Тому чоловіки вимушені майже увесь свій час присвячувати роботі. Дорослі представники обох статей виявляють разючу однастайність у переконанні, що чоловік покликаний робити кар’єру. Більше того, дану норму маскулінності самі дорослі не бажають змінювати. “Схоже на те, – пише І. Кон, – що різниця між чоловіками й жінками зменшується шляхом зміни не стільки чоловіків, скільки жінок” [15, с. 595]. Однак чоловіки частіше вважають, що родина сприймає його як грошовий мішок (усі трясуть із нього гроші). Врешті-решт кожен чоловік рано чи пізно задає собі питання: “Невже це і є сімейне життя? Я розраховував на краще”. Проте очевидно, що із зростанням батьківських прибутків його внесок у виховання дітей помітно скорочується. Батько проводить менше часу у колі сім’ї. Зокрема, у Японії це в середньому 3 хв у будні дні й 19 хв – у вихідні.

Амбівалентність батька – результат його прагнення заробити гроші для родини та усвідомлення гіркоти від того, що сім’я сприймає його тільки як “годувальника”. Діти можуть не розуміти, чому їхній батько йде на світанку і повертається нерідко опівночі, хоча, на противагу цьому, стверджує, що дуже їх любить і хоче забезпечити їм гарні умови життя. Вони виростають із болісним відчуттям позбавлення батьківської любові. З іншого боку, самі чоловіки здебільшого шкодують про те, що були часто відсутні, коли їхні діти були маленькими. Отож батьківська амбівалентність ускладнюється почуттям провини перед дітьми. Тому ціною великих зусиль чоловіки намагаються будувати свої взаємостосунки вже з дорослими дітьми.

Варто звернути увагу на те, що дуже

багато українських чоловіків не відповідають нормі успішності. Вони доводять свою гендерну приналежність за допомогою компульсивної поведінки, спрямованої на компенсацію почуття неспроможності у професійній та економічній сферах шляхом емоційної і фізичної жорстокості, підпорядкування своїй волі всіх членів родини, а їхні вчинки баланують між життям і смертю. Виникає хибне коло: діти ненавидять таких батьків, а батьки, зі свого боку, підсилюють компульсивну маскулінність, щоб відповідати нормі статусу і тримати у покорі дітей. Виростаючи, діти повторюють у своєму дорослому родинному житті батьківську компульсивність в утвердженні гендерної рольової тематики.

Коли чоловік не відповідає певним вимогам патріархальної чоловічої гендерної ролі, то він демонструє перебільшену, здебільшого демонстративну і мало властиву, мужність в інших сферах й у такий спосіб компенсує свою неспроможність. Однією з примітних рис тут є непступливість (скам’янілість) як різновид прихованої жорстокості, яка, на думку Ш. Берна, існує в чоловіків у декількох формах: фізичній, розумовій й емоційній. Фізична скам’янілість містить очікування того, що чоловік є фізично сильним і не уникає небезпеки. Це може бути однією з причин агресії і ризикованих вчинків, зловживання алкоголем і наркотиками, необережної їзди і безвідповідальної сексуальної поведінки [2, с. 196]. Вважається, що тоді він вмільий, компетентний і спроможний завжди контролювати ситуацію. Проте така несхибність перешкоджає багатьом чоловікам сприймати нову інформацію, почасти є причиною серйозних помилок і проблем родинного життя. Наприклад, батько часто принижує дітей і дружину тим, що відмовляється визнати перед ними свою неправоту чи припустити, що хтось знає більше, ніж він.

Емоційна скам’янілість виявляється у тому, що чоловіки не прагнуть до власної почуттєвості і зобов’язані самі

розв'язувати свої особисті проблеми. Тому природно вони одержують меншу емоційну підтримку від оточуючих людей, хоча не менш емоційні, ніж жінки. Стимулюючи себе в позитивних моментах, вони вільно виявляють лише злість. Подібна ситуація часто спричинює дистрес, фрустрацію і високу амбівалентність. Ось чому серед чоловіків нерідко зустрічаються легкі форми алекситимії, тобто втрати здатності розпізнавати й актуалізувати почуття.

Страждає в чоловіків і *саморозкриття* комунікативної діяльності, коли одна людина повідомляє іншій про свої особисті почуття, чекає емпатії і підтримки. Однак, довіряючи кому-небудь інформацію про себе, завжди є ризик того, що нас можуть відкинути, осміяти, використати, зрадити. Чоловіки цього бояться і саме тому не розкриваються і не звертаються до сторонніх за допомогою. Водночас невеликій кількості чоловіків властиві депресивні розлади, оскільки депресія розцінюється ними як неприйнятний стиль поведінки для своєї ролі. Інакше кажучи, депресивні чоловіки просто не звертаються за психологічною допомогою, щоб зберегти свою мужність. До того ж установка на суперництво і змагання змушує чоловіків нерідко ігнорувати переживання і думки оточуючих, що веде до знецінення емпатії. Ставлення чоловіків до фемінності подвійне: природне прагнення принизити жінку розбавлене у "справжнього чоловіка" любов'ю і повагою до неї.

Відомо, що маскуліна диференціація датується моментом відділення новонародженого хлопчика від первісного симбіозу з материнським організмом і продовжується у вигляді ланцюжка інших "відходів" від жіночого першоджерела упродовж дитинства. Цей розрив життєво необхідний, оскільки занадто ніжна й одночасно владна материнська любов робить хлопчика не тільки нормально емоційно залежним, а й надзалежним від неї. Таке відділення, хоч і

болісне, проте сутнісно важливе для дорослішання. Тому тема ненависті до матері і страху перед жінками часто зустрічається в міфології й мистецтві. Ідентичність чоловіка надалі пов'язана з формуванням гендерної ролі, яка вимагає зближення з "іншою" жінкою на якісно нових позиціях – рівності, ізоляції чи агресії. Глобальна "фемінізація" чоловіків – таке ж спрощення, як загальна "маскулінізація" жінок. Зняття нормативних заборон і обмежень спричинює більшу індивідуалізованість статевих розходжень. Переважає думка, що чоловічій сексуальності властива більша екстенсивність, предметність, котра не пов'язана з емоційною близькістю і переживається не як суб'єктивні взаємини, а як завоювання й досягнення. Наприклад, Дон-Жуан, який утілює зазначену тенденцію, є образом негативним. Водночас, якщо згадати Кармен, то відразу побачимо "зближення" гендерних особливостей і в цьому напрямку. Ось чому в окремих чоловіків спостерігається фемінофобія – страх показатися жіночим, що, імовірно, пов'язано зі стереотипом сексуальної інверсії, відповідно до якої жіночість у чоловіків – перша ознака гомосексуалізму. Ця норма може гальмувати утвердження рівності в домашніх справах, тому що чоловіки пов'язують побутові клопоти з жінками й жіночістю. Чим більш мужніми вважають себе чоловіки, тим рідше вони виконують роботу по домашньому господарству.

Досить важливий аспект особистого життя чоловіка як батька – це ніжність, турбота, постійна емоційна підтримка, потреба часто обнімати дитину і говорити, що любиш її. Багатьом чоловікам внутрішньо важко це робити, оскільки вони відносять подібні прояви до жіночих, а соціалізація привчила їх уникати будь-якої жіночості. Наведу конкретний приклад.

Одного разу я дала домашнє завдання ліцеїстам-десятикласникам, щоб вони погодили з батьком час для особистих з

ними бесід (двічі на тиждень по 30 хв). Переважна більшість старшокласників згодом розповіли, що батько почував себе незручно і намагався швидше закінчити “цю справу”. Але діти, юнаки і дівчата, наполягали на такому спілкуванні, і лише через місяць батьки стали реагувати на свій “обов’язок” нормально. Однак у взаємостосунках творчість проявляли не всі (куди піти, про що поговорити, що разом зробити). Пізніше діти почали навмисне пропускати такі бесіди (я просила їх про це), а батьки вже намагалися дотримуватися домовленості. Коли ми обговорювали в класі результати такого впливу на кожного окремого батька, то діти з великою повагою говорили про своїх батьків, називаючи їх сучасними, чуйними, добрими.

І все ж існує тенденція у світорозумінні багатьох молодих людей, котрі залишаються в невіданні стосовно відповіді на запитання: “Чи любили їх батьки посправжньому?”. Скажімо, щоб задовольняти норми маскулінності чоловік як батько переживає високу амбівалентність, оскільки описані норми-імперативи суперечать ролі батька.

Отже, маскулінність підлягає специфічній реконструкції, тому що зберігаються всі позитивні моменти, що стосуються чоловічої ролі, і водночас виключаються застарілі, функціонально неспроможні елементи. Очевидно, що цей процес не такий простий, як це уявляється російському політику В. Жириновському, котрий у власних піснях навмисне замінює слово “мама” на “тато”. Так, у пісні “День Победы”, рядок “Помнишь, мама, возвратились мы не все”, у виконанні Володимира Вольфовича звучить так: “Помнишь, папа, возвратились мы не все, босиком бы пробежаться по росе”. Ось як пояснює своє “редагування” сам Жириновський: “Я її переробив, тому що хочу, щоб більше поважали батьків... Слово “батько” ніде не звучить”.

У короткому словнику “Сімейне виховання” автори наполегливо рекомен-

дують жінці-матері виховувати батька для своєї дитини: “З чоловіка треба “робити батька”,... жінка-мати формує моральне обличчя чоловіка – батька своєї дитини” [20, с. 172]. Ці та інші стереотипи знецінюють роль батька, позбавляють його права бути нарівні з дружиною повноцінним вихователем своєї дитини. Не дивно, що другорядний статус чоловіка зафіксований у сімейних кодексах багатьох країн, згідно з якими після розлучення дитина залишається з матір’ю. І якщо колишня дружина “налаштовує” дитину проти батька, то вона не несе за це ніякої відповідальності.

Загалом у сучасній науці існують чотири парадигми маскулінності: біологічна, психоаналітична, соціально-психологічна й постмодерністська. Перші дві мають суто об’єктивне підґрунтя, культура тільки оформляє й регулює їхній формовияв; третя обстоює конструктивістські вартості, тому що маскулінність вважають продуктом культури і суспільних відносин; четверта, на наш погляд, становить особливий інтерес. Зокрема, І. Кон називає її “від чоловічих ролей до гендерних ідентичностей”, а постмодерністська свідомість дає змогу розглядати не тільки проблему маскулінності, а й маскулінностей [15, с. 581].

У ситуації, коли чоловікові складно підтримувати стандарт патріархальної маскулінності чи коли обставини вимагають від нього жіночих моделей поведінки (наприклад, турботи і співпереживання), виникає гендерно-рольовий конфлікт, який впливає на його дії і тих з довкілля, хто з ним контактує. Природно, що такий конфлікт супроводжується високим рівнем амбівалентності: чоловік ставиться позитивно й водночас негативно до різноспрямованих проявів маскулінності, які рівнодійно наявні як в особистісній, так і в міжособистісній сферах. В одних представників мужньої статі з’являються тривожність, зниження самооцінки, прагнення до підкорення іншому, безпорадність (депресивні

стани), в інших – виникають епізоди фізичного і сексуального насильства, страждає інтимність (шизоїдна відчуженість), ще в інших – продукуються конфлікти, пов'язані з владою, контролем своєї поведінки (нав'язливі ідеї), або ж тиражуються епізоди безвідповідальності, інфантильності, необмеженої сваволі (істеричні ознаки) [13]. О'Ніл у зв'язку з цим запропонував *модель гендерно-рольового конфлікту*, що містить шість паттернів:

1) обмеження емоційності – заперечення проявів як своїх емоцій, так і права інших їх виражати;

2) гомофобія – боягузтво гомосексуалів;

3) потреба у випереджувальному контролі людей і ситуацій;

4) обмежена кількість способів прояву сексуальності і прихильності;

5) нав'язливе прагнення до змагання й успіху;

6) проблеми з фізичним здоров'ям, що виникають через неправильний спосіб життя [2, с. 187].

Отож, якщо у чоловіка переважає перший паттерн у гендерно-рольовому конфлікті, то його особистість розвивається шизоїдним шляхом; якщо третій – нав'язливим, а якщо четвертий – депресивним. Перевага п'ятого паттерна продукує істеричний тип особистості. Другий і шостий паттерни характерні для кожного з чотирьох основних траєкторій розвитку дискордантної негармонійної особи.

Здолати дисгармонію маскуліності автори здебільшого пропонують через андрогінію (С. Бем, Ш. Берн, Н. Хамітов). Поняття *андрогінії* започаткувала психолог С. Бем у 70-х роках ХХ століття, що розкриває риси людей, котрі поєднують у собі як чоловічі, так і жіночі якості. Останні не протистоять і взаємно не виключають одні одних. Тому кожна людина може володіти одночасно і чоловічими й жіночими рисами. Більше того, авторка підкреслює, що бажано бути андрогінним, тобто увібрати в себе

краще з обох статевих рольових наборів. До того ж виявлений зв'язок андрогінії зі здатністю бути людиною з високою самоповагою, мотивацією до досягнень, зразковим виконанням батьківської ролі, суб'єктивним відчуттям благополуччя [2; 14; 21; 27]. Інші психологи також підкреслюють, що в родинях, де обоє членів подружжя є андрогінними, характерна більш висока задоволеність шлюбом, ніж у тих родинях, де один чи обидва партнери відносяться до статево типізованих. Навіть взаємостосунки, у яких хоча б один із партнерів андрогінний, більше влаштовують обох. Ступінь задоволення шлюбом залежить, зокрема, від жіночих якостей одного з подружжя – чоловіка чи жінки [2, с. 71].

С. Бем вважає, що концепцію андрогінії не всі науковці усвідомили належним чином і поділяють її. На її думку, зміни повинні відбутися на особистісному рівні, тоді як насправді ліквідація гендерної нерівності неминуче вимагає змін у структурі суспільних інститутів. Слід погодитися з дослідницею в тому, що андрогінія, незважаючи на приховані в ній проблеми, дає змогу окреслити оптимістичну ситуацію, де людині не потрібно відмовлятися від тих своїх якостей і моделей поведінки, які соціум вважає невідповідними гендеру. Ця концепція сприяє усвідомленню однакової привабливості якостей, котрі традиційно вважаються жіночими чи навпаки, котрі ми звикли вважати чоловічими [3, с. 75].

Сучасне суспільство зорієнтоване на інформацію і тому фізична сила й агресивність не дуже важливі для досягнення життєвого успіху [13; 15; 16; 25]. Разом із тим більшість сучасних жінок, крім домашньої роботи, зайняті ще на певній роботі для того, щоб мати їжу, підтримувати середній рівень життя чи реалізувати себе. Отож і роль єдиного годувальника в родині не є головною.

Хоча навколо способів виміру андрогінії розгортаються наукові дискусії, є підстави стверджувати, що сучасній

людині бажано мати приблизно рівну кількість чоловічих і жіночих рис. Відмінності у поведінці чоловіків і жінок виокремилися у процесі природного відбору, оскільки сприяли фізичному виживанню. Проте, навіть якщо такі відмінності колись і сприяли виживанню виду, це ще не означає, що сьогодні варто дозволяти їм визначати моральні цінності. Світ став би більш гармонійним, якби чоловіки і жінки мали як традиційно жіночі, так і традиційно чоловічі якості, якби соціалізація людей була спрямована на становлення і поглиблення їхньої андрогінності.

Американські дослідники констатують, що традиційна чоловіча роль негативно впливає на батьківство, а андрогінні батьки більш активні, постійно займаються своїми дітьми [2; 14; 21; 25; 27]. До андрогінності, й відтак до гармонійного батьківства, не можна прийти лише на особистісному рівні, необхідна також державна підтримка. Наприклад, у США діє програма позитивних дій як один із способів збільшення в організаціях кількості людей з традиційно мало представлених етнічних груп. Ці програми покликані збільшити число жінок, передусім афроамериканців, на посадах, котрі зазвичай займають чоловіки – євроамериканці. Зазначена програма забезпечує підвищення авторитету жінок для наочного підтвердження незаперечного факту: прекрасній половині людства також прийнятний і можливий високий статус. Вона обстоює реальний шлях зменшення гендерної дискримінації на робочих місцях, що веде до збільшення кількості жінок загалом і “кольорових” зокрема на управлінських посадах. Крім того, від роботодавців, для одержання державного замовлення, вимагається адекватне представництво жінок і національних меншостей. Ш. Берн, як американка з почуттям гідності, підкреслює: “Чоловіки стали виконувати дещо більший обсяг домашньої роботи і більше часу проводять зі своїми дітьми,

ніж це робили їхні батьки” [2, с. 269]. Розширення участі батька у домашньому житті безперечно підвищує у нього почуття відповідальності за те, що відбувається в родині, надає йому внутрішнє задоволення, від догляду за дітьми. У такий спосіб природно зменшується почуття провини.

Для того щоб зменшити несправедливість у поділі домашніх обов’язків Ш. Берн висловлює кілька пропозицій. Щонайперше треба зменшити різницю в заробітній платі чоловіків і жінок, що сприятиме більшій участі чоловіків у домашньому житті і водночас ламатиме стереотип, згідно з яким жінки повинні виконувати більшу частину побутової роботи, аби компенсувати свій менший фінансовий внесок у ведення сімейного господарства. Жінкам рекомендується також в окремих випадках знизити рівень своїх вимог до виконання чоловіками домашньої роботи. Ще одна пропозиція полягає у дотриманні такого правила: батькам треба навчати своїх маленьких синів виконувати домашні обов’язки, в чому чоловіки повинні бути взірцем наслідування.

Жінки часто виявляють амбівалентне ставлення до вимоги про більший внесок чоловіків у домашню роботу, хоча вони не завжди безпосередньо й чітко говорять про це. Наприклад, жінка каже, що втомилася, а білизна підготовлена для прання. Краще сказати чоловіку, щоб він виправ білизну. Віра у гендерну рівність стимулює відкриті прохання, що підкріплюються відповідною демонстративною поведінкою. Варто підтримувати організації і політиків, які наполягають на прийнятті законів, що сприяють гендерній рівності і закликають надавати допомогу батькам, котрі працюють.

Отже, батько, який спроможний свідомо інтегрувати амбівалентні суперечності у власне позитивне ставлення до дитини, розвивається гармонійно, конкордантно. Він осмислено ототожнює себе з андрогінністю. При цьому батьківська амбівалентність не зникає, а функ-

ціонує на низькому рівні інтенсивності, що дає йому змогу свідомо й відповідально приймати рішення у системі сімейних міжособистісних взаємостосунків. У цій ситуації аналізована амбівалентність ніколи не зациклюється на агресивності чи підпорядкуванні. В згаданому контексті цікаві результати одержані Н. Хамітовим, котрий досліджує філософію статі [17]. Його наукові розвідки андрогінної цілісності, на наш погляд, є перспективними в аспекті відшукування шляхів і засобів зниження рівня батьківської амбівалентності, яка ґрунтовно пізнається у психоаналізі. Так, відомий психоаналітик С. Фрош розпочинає свою роботу “Батьківська амбівалентність” із конкретного прикладу: до нього на прийом прийшла жінка і сказала: “Я відчуваю, що моєму синові потрібний не рідний, а інший батько”. Вона ще не зовсім була впевнена, але відчувала, що “бути для дитини всім” без батька погано. Автор наприкінці своєї наукової розвідки повідомляє, що після консультації жінка все ж вирішила відправити сина на канікули до його рідного батька. Автор у зв’язку з цим підкреслює, що “батьківство має привілей перед материнством... Материнство – таке брудне, повне тілесних функцій, його не можна порівняти з чистим чоловічим світом” [26, с. 170].

Відтак батьківство у психоаналізі – це передусім заборона. Мати дозволяє, пестує, втішає, вона відчуває свою дитину частиною себе. Батько стає потрібним для дитини тільки з настанням Едіпового комплексу. Його функції як представника реального оточуючого світу зводяться до визначення межі довкола відносин “Я – Ти”, тоді кожен побачить, що існувати дозволяється тільки у цьому конкретному доквіллі. Окреслене призначення батька важливе для підтримки психічного здоров’я і соціальних взаємостосунків. В іншому разі дитина уникає реалій навколишньої дійсності і впадає в нарцисизм, формується інтолерантність

до інших, *самозвеличення*. А нарцис мучиться фантазією, начебто все існує для того, щоб служити його (чи її) потребам. Оскільки це явно не так, то життя перетворюється в нескінченну серію болісних переживань і психотравм.

Однак пояснення природи батьківства з позицій класичного психоаналізу не є загальноновизнаним. Наприклад, М. Клейн не надає особливого значення батькові, а навпаки, робить матір єдиною реальною силою для дитини, котра розвивається. Батько підтримує матір, що дає їй змогу стабільно зосереджувати увагу на вихованні дитини. Тому головна функція батька – не визначення меж, а створення умов для діяльності матері. Мати і дитина настільки взаємозалежні, що переживання однієї сторони синхронно спричинюють переживання іншої. Хоча М. Клейн і зберігає повагу до батька у період Едіпового комплексу, але в її теоретичній концепції все зводиться до переваги психології матері над психологією батька. Так, наприклад, вона констатує, що дитина встановлює зв’язок із батьком через матір. За словами С. Фроша, М. Клейн називає батька “висохлою гусеницею”, хоча в класичному психоаналізі батько звеличується як “герой, котрий перемагає”.

Чоловічі і жіночі принципи, запропоновані М. Клейн, розвиваються у працях Д. Кристеві, яка констатує, що батько захищає дитину від її повного поглинання матір’ю, створюючи для неї виховний простір й водночас виконуючи традиційну функцію заборони [26]. Д. Бенджамін вносить корекцію у цю концептуальну схему: батько виховує і є відповідальним за дитину, його активна присутність за умов відсутності страху перед своїми обов’язками дає змогу дитині вчасно переборювати особисті кризи, інтегруватися у взаєминах з іншими людьми. Батько може пропонувати дитині не те, чому навчає її мати, але йому не варто боятися у пропозиціях того, що він сам хоче і може [26].

У ситуації кризи маскулінності батьківство, на думку С. Фроша, не просто амбівалентне, а вступає у смугу “нестерпного, неможливого стану” амбівалентності. Батько, котрий діє владно і прагне підкорення дитини, розуміє свою безпорадність. Тоді батьківство перестає функціонувати як соціально-психологічний феномен [26]. З іншого боку, криза маскулінності перетинається з кризою батьківства, яка супроводжується сум’яттям, суперечливістю, нарцистичною люттю. Внаслідок цього амбівалентність батька у формах занепокоєння та агресії на уявне джерело краху своєї маскулінності спрямовується на матір та інших жінок. Додамо, що більшість теоретиків психоаналізу вважають кризу маскулінності, батьківства тимчасовою, пояснюючи її поверхово, наприклад, тим, що батьківство йде від матері, через матір до дитини. Розвиткова динаміка розгортається від чогось інтимного, знайомого “до більш абстрактного, менш відомого батька, чий голос хоча й чути, але він емоційно менш присутній у житті дитини” [6, с. 188].

Вочевидь психоаналітики вважають, що дітям потрібний не тільки заборонний “Едіповий батько”, а й реально виховний, педагогічний, здатний запропонувати й створити сприятливий простір для матері (М. Клейн, Д. Крістева) і стати безпосереднім джерелом задоволення для дитини (Д. Бенджамін). Більше того, розвивається така теза: чим слабкішою стає традиційна “маскулінність”, тим сильніше чоловіки чіпляються за її залишки, вчиняючи всупереч тому, що, власне, вимагає роль батька. Коли дитина вимогливо ставиться до батька, то він переживає амбівалентну суперечність, внутрішньо коливаючись між “карикатурою патріарха-деспота, котрий забороняє (“роби, як я сказав”), і “надмірною” ненькою, яка тотально опікується (“я усе зроблю за тебе”). Безумовно, є чоловіки, котрі не налякані, не відрікаються від батьківства, не бояться

бути суперечливими (добрими і водночас вимогливими), непослідовними у взаєминах з дітьми за різних обставин. Як не парадоксально, але у цих чоловіків у дитинстві могло й не бути батьків, матерів, однак стосовно своїх дітей вони виявляють жалість, терпіння, відповідальність і всіляко прагнуть захистити і підготувати їх до жорстоких реалій сучасного світу.

Чимало є й таких батьків, упевненість яких у своїй владі над дітьми завжди спричинює руйнівний вплив. Не сильна за інтенсивністю амбівалентність чоловіків, котрі виконують батьківські функції, має багато позитивних рис. Зокрема, такі батьки люблять своїх дітей, сумніваються, помиляються, страждають, постійно вирішуючи головоломки на зразок “близькість – віддаленість”, “близькість – незалежність”. Правильні розв’язки тут можливі, на думку С. Фроша, “тільки кризь сумнів та синтез протилежностей” [26, с. 185]. Інтеграція знижує інтенсивність батьківської амбівалентності і дає змогу кожному чоловікові усвідомлено підходити до виконання своїх обов’язків.

Андрогінність дитини, на наш погляд, не формується, коли її виховує лише одна мати чи батько. Тому клієнтка С. Фроша, про яку йшлося вище, усвідомила свою типову фемінінність і відправила свого сина до його рідного батька. Це закономірно, адже виховання в неповній родині здебільшого веде до дискордантності особистості дитини.

Розглядаючи особливості становлення андрогінності, вкажемо на важливість формування аттитуда на рівноправну участь батька у вихованні дитини, причому відразу ж після її народження. “Найчастіше в родині, – пише Н.В. Самоукіна, – дітей виховує мати. І не тільки в неповних, а й у тих, де разом проживає двоє батьків” [19, с. 77]. Вона пояснює це трьома причинами. По-перше, мати перебуває у відпустці по догляду за дитиною і проводить із нею значно більше

часу. Батько працює й бачить свою дитину вранці, коли та ще спить, чи пізно ввечері, коли та вже спить. Дитина підрастає, а батько лише ситуативно бере участь у її вихованні, частіше в “аварійних” випадках, коли син чи донька мають проблеми зі шкільною дисципліною (багато пропусків уроків, затримала міліція у справах неповнолітніх тощо). По-друге, чимало чоловіків усерйоз вважають, що виховання – це суто жіноча справа. По-третє, дружина відмежовує чоловіка від процесу виховання дітей, тому що переконана в одному: батько занадто суворий, занадто вимогливий та критичний в оцінці їх поведінки. Відтак мати захищає власних дітей і від їхнього батька [19, с. 78].

Головною з наведених причин є друга. Це можна пояснити тим, що якби батько мав інший аттитюд своєї батьківської ролі, то він би знайшов можливість разом із дружиною виховувати дитину. Так, я тільки через багато років, коли стала дорослою і сама вже мала родину й дитину, по-справжньому зрозуміла із розповідей своїх батьків, передусім батька, як важливо молодому чоловіку бути психологічно готовим паритетно виховувати свою дитину разом із дружиною. Мій батько (інвалід-фронтвик) працював після війни на важкій фізичній роботі у нічний час. Одного разу, повернувшись ранком додому і побачивши, як змучена працею дружина спала, притискуючи дитину до себе, він прийняв рішення: дружина занадто втомлюється вдень із дитиною, тому їй важко працювати ще й вночі. Батько перейшов працювати в денну зміну і вони разом із мамою “поставили на ноги” трьох дітей. Мої брати, ставши батьками, повторили цей приклад. Але, що дивно, вони зіткнулися з енергійним протестом своїх дружин. Однак брати це здолали, хоча цілком своїх дітей не віддали дружині на виховання, виявляючи любов не тільки до дружин та дітей, а й поважаючи себе в ролі батька. Тому в нашій родині ніколи не

поставало питання про те, хто з батьків найближчий і найулюбленіший. Коли я була маленькою, то пісні, в яких “не було тата”, не любила і відкрито говорила про це батькам, на що тато мудро відповідав, що “мама – це Сонце, а батько – лише Місяць”, тому про нього часто забувають.

Проблематику досліджень про психологію батька, у т. ч. його функції в родині, зарубіжні та вітчизняні вчені розширили лише в 80-і роки ХХ століття [14; 20; 21; 26]. Зокрема, сучасний американський психолог Г. Крейг пише, що перебіг емоційного розвитку дитини не повинен залежати від надійності чи слабкості єдиної прихильності. “Немовлята, котрі мають відносини винятково з одним із батьків, – зазначає він, – схильні виявляти сильний страх незнайомих і тривогу віддалення” [14, с. 318]. Вчений пише, що, незважаючи на свої можливості, більшість батьків не беруть на себе основної відповідальності за виховання дитини. Внаслідок цього взаємостосунки батька з дитиною часто відрізняються від материнських [14, с. 323]. Тут важливо зрозуміти значення *тристоронніх* взаємин, у процесі яких традиційно дія матері на дитину має безпосередній характер, а батько впливає на неї здебільшого опосередковано – через матір. Дитина найчастіше реагує у відповідь на поведінку обох батьків безпосередньо.

Андрогінні чоловіки, за даними Р. Паркер, із задоволенням купують, сповивають, годують (за винятком годівлі грудьми) і гойдають своїх дітей так само вміло, як матері. Більше того, вони відчувають сигнали дитини настільки ж чуйно, як це робить дружина. Тому діти прив’язуються до батька-чоловіка не менше, ніж до матері, що приносить усім велику користь [27]. Психологи, педагоги і чимало дорослих відзначають, що чоловіки більше за жінок виявляють фізичної сили, активності й стихійності у спілкуванні з дітьми. Вони влаштовують енергійні ігри, які дітям до вподоби і більше спілкуються з ними в громадських місцях

(зоосад, парк відпочинку тощо). Очевидно, що в цьому разі батько відіграє роль для дитини важливої ролі моделі, якою вона буде користуватися у своєму подальшому житті.

Вочевидь існує безпосередній зв'язок між взаємодією дитини з батьком у дитинстві та їхніми міжособистими стосунками в наступні роки. Так, недосяжний для маленької дитини батько, можливо, навіть буде негативно впливати на неї, коли та стане дорослішою. Чоловік, котрий відсторонений від сімейного виховання, особливо негативно впливатиме на хлопчика, який переносить тип ставлення до дружини, що реалізується батьком стосовно матері, підсвідомо втілюючи його в майбутньому житті. Згодом він може усвідомити неправомірність засвоєного зразка і продовжувати таке ставлення до жінок, або ж переглянути і внести корекцію у свою міжстатеву поведінку. Іноді батько щиро дивується своїм дорослим дітям, наприклад, чому вони його забувають. У цій ситуації батько здебільшого сам не захотів прихильності своєї дитини, ситуативно вступаючи з нею у виховний контакт.

Увага психологів-практиків сьогодні зосереджена насамперед на дослідженні жіночої гендерної ролі, яка має своєрідну меншовартість (низький статус і низька оплата праці, відсутність влади). Однак чоловіча гендерна роль теж не позбавлена недоліків. У 80-тих роках ХХ століття з'явилася чоловіча терапія, яка являє собою частину чоловічого руху, котрий виник на тлі фемінізму, зокрема сформувався із феміністської критики патріархального суспільства. Чоловіча терапія виводить особистісне зростання на передній план, не відокремлюючи персональні проблеми від більш широких наслідків патріархату – дискримінації, зневаги до виховання дітей, ігнорування відповідальності [17, с. 305]. Ш. Берн у цьому зв'язку вказує на окремі труднощі в розвитку чоловіків у США, щонайперше це “відсутність офіційно затверд-

жених діагностичних одиниць, що є серйозною перешкодою у пізнанні і лікуванні проблем, ініційованих чоловічою роллю” [2, с. 193].

Однак зарубіжні психотерапевти інтенсивно працюють у цьому напрямку: формуються моделі андрогінної поведінки, створюються групи для батьків із різноманітними програмами батьківського оздоровлення [21]. На жаль, українські психологи не займаються подібними проблемами.

ВИСНОВКИ

1. Системне дослідження сучасного маскулітного гендерного конфлікту та батьківської амбівалентності дає змогу чоловікові узгодити, реконструювати патріархальну маскулітність в напрямку її гармонізації та отримати задоволення від взаємодії як у сфері “чоловік – суспільство”, так і в системі “чоловік – сім'я”.

2. Свідоме андрогінне ставлення чоловіка до батьківської ролі, державна політика підтримки цих прагнень знижують прояви високої амбівалентності батька, що сприяють його толерантному ставленню до своїх обов'язків, отриманню задоволення від взаємостосунків із власними дітьми.

3. Гендерна рівність жінки і чоловіка залежить не лише від усвідомлення цієї проблеми на рівні кожного члена подружньої пари; необхідна державна підтримка та створення рівних можливостей у сфері політики щодо суспільної самореалізації обох статей (прикладом тут можуть бути квоти для жінок, що діють у західних країнах).

4. Треба негайно внести істотні змістовні зміни у загальну середню і вищу освіту України, зважаючи на результати сучасних гендерних досліджень. Оскільки реалізація гендерної політики у країнах Європи – один із пріоритетних напрямків діяльності Ради Європи, то це зобов'язує нашу країну рухатися шляхом утвердження повноцінної рівності жінок і чоловіків.

1. *Айслер Р.* Чаша и клинок. – М., 1994. – 398 с.
2. *Берн Ш.* Гендерная психология. – СПб.: Еврознак, 2001 – 320 с.
3. *Бендас Т.В.* Гендерные исследования лидерства // Вопросы психологии. – 2000. – №1. – С. 87–95.
4. *Бовуар С. де.* Друга стаття.: Перекл. з фр. – В 2т. – Том 1. – К.: Основи, 1994. – 390 с.
5. *Бовуар С. де.* Друга стаття. Перекл. з фр. – В 2т. – Т.2. – К.: Основи, 1995. – 392 с.
6. *Вейнингер О.* Пол и характер. – М.: Терра, 1992. – 480 с.
7. *Визгина А.В., Пантилеев С.Р.* Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин // Вопросы психологии. – 2001. – №3. – С. 91–100.
8. *Гендер і культура* – К.: Факт, 2001. – 224 с.
9. *Грошев И.В.* Гендерные образы рекламы // Вопросы психологии. – 2000. – № 6. – С. 38–49.
10. *Гундорова Т.* Деконструкція і гендер // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 81–90.
11. *Завгородня О.* Фемінне та маскуліне у психології художньо обдарованої особистості: постановка проблеми // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 33–43.
12. *Зелінська Т.* Амбівалентність особистості як психологічний феномен // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С. 23–32.
13. *Зелінська Т.* Психологія материнської амбівалентності // Психологія і суспільство. – 2002 – №1. – С. 18–27.
14. *Крейг Г.* Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
15. *Кон И.* Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования. / Под ред. И. Жеребкиной. – Ч. I. – Х.: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – С. 562–605.
16. *Мальцева К.* Аналіз репертуару агресивної поведінки чоловіків та жінок // Філософська думка. – 1999 – № 6. – С. 31–41.
17. *Хамітов Н.* Філософія статі: проявлення предмета // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 45–55.
18. *Радина Н.К.* Об исследовании гендерного анализа в психологических исследованиях // Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С. 22–27.
19. *Самоукина Н.В.* Мужчина глазами женщины, или о мужской психологии.- М.: Изд. Инст. Психотерапии, 2001. – 192 с.
20. *Семейное воспитание: Краткий словарь.* – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
21. *Форрестер Э.* Мужская терапия и патриархат // Инновационная психотерапия / Под ред. Д. Джоунса: Перев. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – С. 304–324.
22. *Фромм Э.* Мужчина и женщина. – М.: ООО Изд-во АСТ, 1998. – 512 с.
23. *Хома Т.* Чи був фемінізм в Україні? // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – №17. – С. 21–27.
24. *Юнг К.Г.* Душа и миф: шесть архетипов: Пер. с англ. – К.: Госуд. библ. Украины для юношества, 1996. – 384 с.
25. *Doyle J., Paludi M.* Sex and gender. The Human Experience. – New York, 1997. – 200 p.
26. *Frosh S.* Father’s ambivalence (too). In Hollway W., Featherstone B. Mothering and ambivalence. – London, New York, 1997. – 200 p.
27. *Parker R.* Mother love, mother hate. The power of maternal ambivalence.-New York, 1995. – 315 p.

Надійшла до редакції 4.04. 2002.